

ב-26 בספטמבר 1947 הפליגו שתי האניות מן הנמל הבולגרי בורגאס. "מדינת היהודים", שכינוייה ממחותרת שלה היה "צפונית", היתה שוברת-קרח בת כ-1,270 טון, ששירתה קודם-לכן בציי האמריקאני. מצבה הכללי הטוב הבדיל

לעלייה ב' ברומניה¹⁵; ויוסף קלארמן¹⁶ איש הצה"ר, טיפתו קשרים מיוחדים עם ראשי השלטון ברומניה, ואף עם נציגים של שלטונות הכיבוש הסובייטיים. על-אף היותו איש הצה"ר גהנה יוסף קלארמן מאמון הכול—אולי השליח היחיד של הצה"ר שראו בו גם נציג מוסמך של המוסדות הציוניים הכלליים. אמנם לא שותף בבעיות הפנימיות של משלחת המוסד לעלייה ב' ברומניה, אך בשל קשריו המיוחדים שימש מעין שר-חוץ של המשלחת. קשרים ידידותיים במיוחד קיים עם אמיל בודנא-ראש, מזכיר הנשיאות וראש שירותי-הבטחון ברומניה, שנתמנה בדצמבר 1947 לשר-ההגנה. עזרתו של בודנאראש, שניתנה ללא כל טובת-הנאה אישית, היתה יעילה ורבת-משמעות, הן בענייני ההעפלה. הן בתחומים אחרים, כמו, למשל, רכש בודנאראש, שהיה סטאליניסט אדוק, חירף את יחסו זה בנימוקים של איסטרטגיה מדינית קומוניסטית, היינו, תמיכה בתנועה הנלחמת באימפריאליזם הבריטי. כן נפגש קלארמן תכופות עם שרת-החוץ אנה פאוקר, בתו של שוחט יהודי, קומוניסטית קנאית והדמות המרכזית במפלגה הקומוניסטית ברומניה. בקיץ 1947, בתגובת-זעם על ידיעות שמסרו פליטים יהודים בווינה בדבר רדיפת יהודים ברומניה, איים אנדריי וישנינסקי, שר-החוץ הסובייטי, לפזר את ממשלת רומניה על שהתירה ליהודים לעזוב את גבולותיה. קלארמן, שהוביל לרומניה מישיבת הוועדה-הפועל הציוני בצידוד כדי להעביר את רוע הגזירה, נפגש עם בודנאראש, ולאחר שהלה העביר לווישנינסקי את ההסברים שקיבל מקלארמן, חדל להתיר להפלטתן של ספינות-המעפילים. בהגיע ה"פאנים" לקונסטאנצה פנתה-ממשלת בריטניה לממשלת רומניה בבקשה למנוע את יציאת המעפילים. הרומנים השיבו תשובה מתחמקת והצהירו על מדיניות של אי-התערבות. לדברי קלארמן נתן סטאלין עצמו את האישור להפלטת ה"פאנים" בשיחה טלפונית עם בודנאראש, שנתקיימה בנוכחותו של קלארמן. בסתיו 1947 שהה משה סנה ברומניה ונפגש עם פעילי העלייה ועם ראשי ההסתדרות הציונית במקום, אך בעת ביקורו הקצר לא עסק בצדדים המעשיים של הפלגת ה"פאנים"¹⁷. בנוכחותו של קלארמן נתקבל סנה לשיחה כללית אצל בודנא-

15 משה אורבך. שהה בבוקארסט בין אוקטובר 1944 לדצמבר 1946 ומקיץ 1947 עד יאנואר 1948, במסווה של סופר "דבר". וראה ערותו בעל-פה (מת"ב, 4/44).
16 יוסף קלארמן. החל בשליחותו באיור עוד בימי מלחמת-העולם השנייה כחבר המשלחת מטעם ועדת-הצלה ומרכזי. באוקטובר 1944, מיד לאחר התפיכה של אוגוסט 1944, הגיע לבוקארסט במסווה של נציג סוכנות-הידיעות היהודית (יט"א) מניו-יורק וסופר "המש" קרף" מתל-אביב, ועד מארס 1948 נשאר ברומניה. פרטים רבים בסקירה זו, המתפרסמים כאן לראשונה, לקוחים מתוך עדותו בעל-פה של יוסף קלארמן (מת"ב, תיק 94/5) לאחר שאומתו בשיחה עם שאול אביגור ב-27 במאָרס 1977.
17 עדותו של יוסף קלארמן בעניין זה סותרת את גירסתו של משה סנה, אשר העיד ב-8 ביאנואר 1968 (מת"ב, תיק 17/43), שטיפל בסוגיות מעשיות כגון: הספקת דלק לאניות, שחרור מעפילים חייבי שירות צבאי, הבטחה שלא ישדדו בדרך את תפצי המעפילים. בתיאור בס' ההגנה אין זכר לתרומתו הגדולה של יוסף קלארמן בהשתדלותו אצל השלטונות הרומניים והסובייטיים, וחבל.

ראש, ואילו מאמציו להתקבל אצל אנה פאוקר עלו בתוהו. דומה, כי ברגע האחרון נרתעה ממשלת רומניה במקצת, ולכן אמנם התירה יציאת מהגרים מן המדינה, אלא שלא הסכימה להפלתם מנמלי רומניה. למרבה המזל נעתרו שלטונות בולגריה לבקשותיהם של שליחי המוסד לעלייה ב' והסכימו לעגינתן של שתי האניות בנמל בורגאס ולהעלאת המעפילים על סיפונן.

האמריקאים, הערבים, הגהלת. הסוכנות היהודית וגופים יהודיים אחרים עקבו בדריכות אחר התמורות שחלו ביחסם של השלטונות הסובייטיים להעפלה מן הארצות שבתחום השפעתם. ההתרוצצות בנושא היתה רבה, ואף היו שגרסו, שיחס הסובייטים מחייב אוריינטציה חדשה במדיניות הציונית. הבריטים הפיצו תעמולת-וועדה על שיתוף-פעולה בין השלטונות הסובייטיים ובין פעילי ההעפלה, שנועד, כביכול, להחזיר סוכנים קומוניסטיים לארץ-ישראל. זו הסיבה—טענה הבריטים—שהמוסדות הציוניים המטפלים בנושא נותנים עדיפות להעפלת יהודים ממזרח אירופה על-פני פינוי מחנות-העקודים במערב אירופה, אף-על-פי שלא נשקפה שום סכנה לקיומם הפיסי של היהודים במזרח אירופה.¹⁸ בידי הבריטים היו ידיעות על הרבב המעפילים לפי השתייכותם התנועתית והמפלגתית, והם עשו מטעמים מן העובדה, שבין המעפילים היתה גם קבוצה ושמה "חוגים מארקסיסטיים", שהיתה מסונפת ל"פועלי-ציון".

בעת עגינתה בוויניציה איימה תבלה ב"פאן קרסנט", שהסכה לה נזק כבד, אך למרות זאת הצליחה האנייה להגיע לנמל קונסטאנצה. עתה פנו הבריטים לממשלת ארצות-הברית וביקשו ממנה לעכב את ההפלגה. ואכן, ג'ורג' מארשל, שר-החוץ של ארצות-הברית, פנה אל משה שרתוק (ליזמם שרת). והביע התנגדות נחרצת להפלגתן של אניות-מעפילים מרומניה לפני 1 בפברואר 1948. בעקבות דיווחו של משה שרתוק להנהלת הסוכנות היהודית על התנגדות זו התנהלו דיונים מתוחים בהנהלה הציונית (וראה להלן).

הבריטים והאמריקאים ביקשו להבין את משמעותה של עמדת הסובייטים בעניין העפלת יהודים ממדינת-החסות שלהם. תחקיר של ה-*Economist* מ-6 בנובמבר 1947 העלה הערכה מעניינת. מעט צינית, של הפירוש הערבי, כביכול, לתמיכתה של ברית-המועצות בחלוקת ארץ-ישראל וביציאת יהודים מארצות-החסות שלה. כמבט לאחור יש בהערכה זו משום עניין גם היום, ולכן נביא כאן את תמציתה:

18 ב-4 ביאנואר 1948, אחרי שהגיעו ה"פאנים" לקפריסין, הפיעה בעמד הראשון של ה-*New York Times* כתבה של הרברט מתיס, מי שנמנה עם מעריציו של מוסוליני ולימים חזר בתשובה, על "הסוכנים הקומוניסטיים" שהגיעו באניות "עצמאות" ו"קייבו גלויות", מהם רבים שהגיעו לרומניה מרוסיה. הכתבה מציינת את שיתוף-הפעולה שבין מאיור לוי, מן המחלקה הסובייטית של מועצת-הביקוח של בעלות-הברית ברומניה, ובין יוסף קלארמן. ומשה אורבך. יוסף קלארמן, לעומת זה, מציין בעדותו, כי מאיור לוי היתה קצין-עתונות, וכי למעשה היתה איש שירותי-הבטחון הסובייטיים. לדברי קלארמן נפגש עם לוי רק פעם אחת באקראי בעת שחת-ראיון שקיים עם הסופר אליה ארנבורג, אך מעולם לא שוחח אתו אישית.

(א) כאשר יורמו יהודים רבים לארץ-ישראל משטחים שבפיקוח סובייטי, יחדרו קומוניסטים רבים למזרח התיכון. (ב) בעקבות הישענותם של היהודים על עזרת האמריקאים יפנו הערבים לעבר מוסקוה, למרות עזרתה להעפלה מארצות-החסות שלה. (ג) ברית-המועצות מעוניינת ביציאת הבריטים מארץ-ישראל, ולכן היא תומכת בחלוקת הארץ, שכן דבר זה יבטיח לה אחיזה הן במדינה היהודית הן במדינה הערבית. (ד) אין הרוסים מתכוונים לאבד זמן בפיוצו האגוז הערבי, ועל-כן הם מעודדים החדרת יהודים קומוניסטים, מתם אחדים המאומנים היטב.¹⁹

ההנהגה הציונית עקבה אחרי התמורה בעמדת הסובייטים משתי בחינות: (א) בכל שנות קיומה התנכרה ברית-המועצות לציונות ולא התירה יציאת יהודים מתחומה. משום כך דוחה התחושה, שיש לבצל את ההזרמות ולהוציא את היהודים מארצות-החסות של הסובייטים במהירות רבה ככל האפשר, שכן מחזר עלול להיות מאוחר מדי — אולי זו ההזרמות האחרונה ליהודי מזרח אירופה. (ב) ברית-המועצות עשויה לבקוט עמדה מדינית חיובית, כלפי המדינה היהודית העתידה לקום בחלק מארץ-ישראל. לבחינות אלו היה משקל מכריע בסוגיה המעשית שעמדה להכרעה: הפלגת ה"פאנים", שהיו מוכנות לצאת לאתר פעילות מדינית וארגונית מסועפת.

ברדנאראש תמך במיבצע ההעפלה והטיל על מזכירו הפרטי פופסקו לפקח על ביצוע התכנית לכל פרטיה. ביטול ההפלגה היה עלול להביא לביטול כל ההעפלה מרומניה.²⁰ אלפי יהודים ישבו על תרמיליהם, ורובם מכרו את שארית רכושם, ונשאלה אפוא השאלה, אם במצב זה מותר לדחות את ההפלגה או אף לבטלה.

לפי דרישתו של משה שרתוק נדונה השאלה בישיבת הנהלת הציונית בירושלים ב־30 בנובמבר 1947, למחרת ההחלטה ההיסטורית בלייק סאקסט. בדיון זה, שהתנהל באווירת התעלות בעקבות ההחלטה על הקמת מדינה יהודית, טען משה שפירא, כי בשיקולים בענין מדיניות ההעפלה יש עתה יסוד חדש: האם יזיק הדבר למדינה היהודית או יועיל לה? רק אליהו דובקין ומשה סנה תמכו בחפלתן המיידית של האניות, ולכן נבחרה ועדה שהוטל עליה לברר את הסוגיה ולהחליט בה. חברי הוועדה היו יצחק גרינבוים, אליהו דובקין, משה סנה, משה שפירא וגולדה מאירסון.²¹

19 דברי העתון מובאים כאן על-פי את"ה, תיק 14/275.

20 בינתיים מחה שגריר ארצות-הברית לפני שרת-החץ אנה פאוקר על מתן היתר להעפלה "בלתי-ליגאלית" של יהודים מרומניה לפלשתינה. בעצת ברדנאראש הוזמן יוסף קלארמן לפגישה עם אנה פאוקר — המתנגדת הקנאית לציונות, אשר נפגעה מתערבות האמריקאים — כדי לייצג לה בניסוח התשובה. לדברי קלארמן השתמשה בתשובתה בטיעון שהוא הציע לה: המעפילים אומרים לשוב לארץ שהיא בעינם מולדתם, והגירתם של אורחי רומניה היא עניינה הפנימי של ממשלת רומניה, וראו עזותו בעליפה של קלארמן (מתיב, תיק 5/94).

21 פרוטוקול של ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית ב־30 בנובמבר 1947 (אצ"מ). ראה גם מברקו של דויד בן-גוריון מ־1 בדצמבר 1947 אל משה שרתוק בנייריוק, בתוך: תעודות מדיניות ודיפלומטיות, דצמבר 1947 — מאי 1948, בעריכת ג' יוגב, ירושלים, תוצאת גנוך המדינה והארכיון הציוני המרכזי, תשי"ז, תעודה מס' 5, עמ' 19.

ההשפעת מברקיהם של משה שרתוק מגני-יורק ושל נתום-גולדמן וזליג ברידצקי מלונדון ולאור הסיכוי כי ב־1 בפברואר 1948 ייפתח בארץ נמל חופשי לקליטת עלייה, סוכם לדחות את מועד ההפלגה, שהיתה צריכה לצאת אל הפועל ב־14 בדצמבר 1947. בניגוד להכרזה הפנימית שלח שאול מאירוב הוראה מתאימה למשה אורבוך, נציג המוסד לעלייה ב־בוקארסט. בשיחה טלפונית עמו מסר לו, כי תהלטה בענין תדחייה תקפה כל עוד לא תביא לביטול המיבצע כולו: "אתם תצאו, שתור או לבן."²² ב־4 בדצמבר 1947, כתב מאירוב לדידו וגיסו משה שרתוק בנייר יורק, כי "לא ייתכן בכלל ביטול היציאה", וכי בסופו של דבר יפליגו האניות "לקרה אשר יקרה."²³ מוצא פורמאליסטי לסבך הציע אהוד אבריאל, ממטה "המוסד": האניות יפליגו בהודיען שהן פונות לקפריסין ושהן מפליגות בניגוד לדצונם של המוסדות היהודיים.²⁴ משה אורבוך הוזמן ל־21 בדצמבר 1947 את הרכבות להסעת אלפי המעפילים. לנמל והודיע למטה המוסד לעלייה ב־באהץ, כי השיחה תצא כמועדה: "אם יצא בגורלנו, להפך את החלטת ההנהלה, האחריות לא עלינו, אנו פועלים אנוסים לפי המצב." ב־21 בדצמבר 1947 התכנסה הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים לישיבת לפי הפרוטוקול. לא נדונה בישיבה זו הפלגת ה"פאנים" — הדיון התנהל, כנראה, בוועדה המיוחדת — אך גדון בה מכתב-ההתפטרות של משה סנה, שהוגש לבן-גוריון ביום ההוא. היה זה צעד אימפולסיבי, שנבע גם משיקולים מדיניים, גלובאליים.²⁵ ולא היתה לו כל הצדקה לאור התפתחות העניינים בנושא מסוים זה. האמריקאים לחצו הוציעו פשרה: האניות יופנו לקפריסין במישורין, לבל תהיה התנגשות עם השלטונות הבריטיים. מאירוב סס לארץ. כדי לשכנע את בן-גוריון שאין למנוע את ההפלגה. מיד עם בואו לארץ התקשר עמו ויניה (זאב) פומינג (לימים הדר) ממטה המוסד לעלייה ב־בפאריס ומסר לו, שכל דחייה גוספת תביא לביטול המיבצע כולו, עם כל הכרוך בכך. על כך השיב מאירוב, לפי עדותו, על דעת עצמו, כי במקרה זה על האניות להפליג.²⁶ למעשה, השלימה הנהלת הסוכנות היהודית בליעבה עם הפלגת האניות.²⁷ ואכן, למחרת היום, 22 בדצמבר 1947, הפליגו האניות מקונסטאנצה לבלגריה.

משה אורבוך מסר למפקדי האניות את ההוראות האלו: (א) אין לכנות את האניות

22 מתוך שיחה עם שאול אבליגור ב־27 במארכ 1977.

23 את המכתב בשלימותו דאח: ס' תולדות ההגנה, ג, חלק שני, עמ' 1184—1186.

24 ראה מברקו של משה שרתוק מגני-יורק מ־15 בדצמבר 1947 אל דויד בן-גוריון, בתוך: תעודות מדיניות ודיפלומטיות (לעיל, הערה 21), תעודה מס' 48, עמ' 62.

25 את הליקעה הרחבה לרקע התפטרותו פרש סנה בישיבת הוועדה-הפועל הציוני מיום 7 באפריל 1948 (אצ"מ).

26 ס' תולדות ההגנה, ג, חלק שני, עמ' 1187. הפרטים נמסרו לי בשיחה עם שאול אבליגור.

27 במברק מ־20 בדצמבר 1947 של הנהלת הסוכנות היהודית בארץ-ישראל אל משה שרתוק בנייריוק (בחתומה: הנהלתה) מוסברות בפירוט הסיבות לאי-דיות ההפלגה של האניות. ראה: תעודות מדיניות ודיפלומטיות (לעיל, הערה 21), תעודה מס' 64, עמ' 89.

בשמות עבריים, ואין לזווחן כאניות ה"הגנה"; (ב) בעת הלכידה על-ידי הבריטים אין להתנגד או לעשות פעולה העלולה להתפרש כהתנגדות; (ג) לחוקרים הבריטים יש לומר במפורש, כי הסוכנות הורתה למפקד המסע שלא להפליג מרומניה, וכי האניות יצאו משום שהיו מוכנות להפלגה.²⁸ רק ב-30 בדצמבר 1947, בהתקרב האניות לחוף תארץ, ניתנה למלווה האניות הוראה זו:

כתוצאה משיחות מוקדמות ועל-סמך הבטחת הסוכן שהצעה תתקבל על-ידי הפאנים ללא איזו שהיא התנגדות ודדיעו אנשי שטרן [השלטונות הבריטיים] שהם יציעו לפאנים ללכת לרייס [קפריסין]. תודיעו מחדש לפאנים, כהוראה מחייבת, שעליהם לקבל ההצעה ללכת לרייס ללא כל התנגדות, ורק תוך מסירת ההודעה כבמברקגן. הוראה חלה רק על התצעה לרייס.²⁹

מיד לאחר-מכן ניתנו למלווים הוראות מפורטות בנוגע להתנהגותם. בראש וראשונה נצטוו לדאוג, שמלחי הצי הבריטי יעלו על ספינות-המעפילים מחוץ למים הטרי-טוריאליים של קפריסין, במגמה ליצור גקודת-אחיזה נוחה לטיעון משפטי. אך הטעמים להפניית האניות לא נבעו רק משיקולים מדיניים, אלא גם משיקולים מעשיים. הממונים על ההעפלה ביקשו למצוא דרך להציל את הספינות מהחרמה. ואכן, הספינות עתידות היו למלא תפקיד חשוב בהסעת עולים לאחר קום המדינה. לדברי-ה' סלוצקי, היסטוריון ה"הגנה", תירשם פרשת ה"פאנים" כמקרה בולט של התנגשות חמורה בין עקרון המרות-הלאומית — עקרון שעליו חונכו פעילי ההעפלה וחינכו אחרים — ובין רגש-החובה והמצפון של ציונים נאמנים, התנגשות שהסתיימה במעין פשרה בנוסחות הימים ההם.³⁰

לפרשת ה"פאנים" נחלוה משבר התפטרותו של משה סנה, שהודיע על צעדו זה לציבור ב-29 בדצמבר 1947 בגילוי-דעת לעתונות. הפלגת האניות נטלה את העוקץ מצעד דראמטי זה, בבטלה את העילה — מגיעת הפלגת ה"פאנים" — ובהכרח גקשדה ההתפטרות בהקשר מדיני רחב יותר. ואכן, כנאום-יודי נרגש שנשא ב-7 באפריל 1948 בישיבת הוועד-הפועל הציוני בציריך פרש סנה יריעה רחבה של שיקולים מדיניים שהניעוהו לצעד זה. אמת — טען — הנימוק הפורמאלי להחלטה בעניין עיכוב ההפלגה היה מבוסס על ההנחה, שעתה, עם קבלת ההחלטה על מדינה יהודית, יש לצרף למערכת השיקולים הקשורים במדיניות ההעפלה גם את השיקול אם צעד זה יזיק ליחסים בין המדינה היהודית העתידה לקום ובין ארצות-הברית, המעצמה היחידה תית הגדולה, אולם — הוסיף סנה בהתרגשות — אם נאמץ גישה זו, צפויה לנו הסכנה, שנשתעבד לתכתוב אימפריאליסטי, ופירוש הדבר קיצוץ תעלייה ואפליה בבחירת העולים על-פי ארצות-המוצא שלהם:

ה-1 בפברואר 1948, שנועד לפתיחת גמל חופשי לעלייה, כבר עבר, מדוע אין אנו ממשיכים להוציא את היהודים ממזרח-אירופה? האם זהו היתס השוה ליהודים. משני קצות העולם? למעשה יש הבדלה בין יהודים ממזרח ויהודים ממערב. איש לא ישכנע אותי שאין אפליה בעניין זה.³¹

הדברים חרגו, כאמור, ממסגרת הדיון בנושא. האקטואלי וגלשו לעניינים של השקפת-עולם. בסופו של דבר הביאה דרך זו את משה סנה להצטרפות. למחנה הקומר-ניסטי ולהינתקות מן ההנהגה הציונית, שבה היה זוכה למקום של כבוד אילולא פרש.

2. הצד הארגוני של המיבצע

ארגון ההעפלה של ה"פאנים" היה מיבצע דב-ממדים, שהצריך הכנות מוקדקות בתחומים רבים: רכישת האניות, התקנתן למשימתן החדשה, הבאתן לגמל-ההפלגה, רכזו אלפי מעפילים והסעתם לגמל-ההפלגה, הטלת דפוסי ארגון ומשמעת, ואחרון-אחרון — דאגה למהלך התקין של המסע עצמו.³²

שתי האניות נבנו להובלת בנות מאמריקה המרכזית לארצות-הברית. באביב 1947 נקנו בארצות-הברית על-ידי זאב שינד, חבר ההנהלה המוצמצמת של המוסד לעלייה ב, מידי יהודי יליד בסאראביה. בהשוואה לשאר ספינות-המעפילים היו ה"פאנים" אניות גדולות למדי: גפחן היה כ-4,500 טון, אורכו 110 מ', רוחבו 16 מ' וגובהן מן התחתית עד הסיפון העליון 13 מ'. בכל אנייה היו ארבעה מחסנים גדולים. הואיל והאניות שימשו להובלת סירות, היו בהן מיתקני-אורזון טובים יותר מאשר באניות-משא רגילות. כדי לכסות חלק מהוצאות-הרכישה ולהסוות את יעדן, הובילו לאירופה פוספאטים ואוטובוסים, שנפרקו בגמלים שונים בצרפת וביאטליה, הבריטים עקבו אחרי כל תנועותיהן, ואף ניסו למנוע מהן אספקה. בגמל ליניצית הצמידו מוקש לדופן של "פאן קרסנט", ורק קור-רוחו של איש הפלמ"ח דב ליפשיץ, שהיה באותה שעה על האנייה, הציל אותה מטביעה. תיקון הגוקים, שנעשה תמת עיגם הפקוחה של אנשי הפלמ"ח, נמשך שלושה שבועות. ב-25 בספטמבר 1947 הגיעה לקונסטאנצה "פאן קרסנט", שכינוי-המחתרת שלה היה "האחות", ושבוועיים לאחר-מכן הגיעה לשם "פאן יורק", שכינוי-המחתרת שלה היה "החבר". בקונסטאנצה החלה הסבת האניות לתפקידן החדש. בכל מחסן הותקנו 12-16 מערכות-מלטות של שלוש ויטות בנות שלושה דרגשי-שיגה צרים. המרחק בין דיוטה לדיוטה היה 40-60 ס"מ. נוסף על מיתקני-האורזון מלפני-כן הותקנו סדריי-אורזון מיכאניים להספקת אורז צח. כל אנייה חולקה לשלושה גושים, ובכל גוש הותקנו שירותי אורזון, שתייה ובישול. כן הותקנו בכל אנייה שלושה חדרי-חולים, ובהם שמונים

31 מתוך הפרוטוקול של ישיבת הוועד-הפועל הציוני מ-7 באפריל 1948 (אצ"מ). כן ראה עדותו בעליפה של משה סנה מ-8 ביאנואר 1968 (מח"ב, תיק 17/43).
32 ראה תיקי ה"פאנים" (את"ה, תיקים 281-14/275).

28 ' בראגינסקי, עם חותר אל חוף, הוצאת "הקיבוץ המאוחד", תשכ"ה, עמ' 441.
29 את"ה, תיק 14/275.
30 ס' תולדות ההגנה, ג, חלק שני, עמ' 1190.

כך לקושטא, הבטיח מבעוד מועד את-המעבד החופשי של האניות במיצרים. בקושטא עקב אחרי מעבר האניות משה פרלמן המכונה "מוישי", שאף נסע אחריהו לקפריסין. ב-31 בדצמבר 1947 נתן דויד-בן-גוריון שמות-עבריים לאניות: "עצמאות" ו"קרבן גלויות". ביציאת מן המיצרים ציפו לאניות שלוש משחתות, הסיירת "מאוריציוס" ועוד סיירת. ב-30 בדצמבר 1947, ביום תשלישו למסע, הודח המוסד לעליית יב בארץ, שאין להתנגד להסעת המעפילים לקפריסין. במישרון, מתוך הנחה, שאם יעלו המלחים הבריטים על האניות מחוץ למים הטריטוריאליים של ארץ-ישראל, אפשר יהיה להציל את האניות מהחרמה. ב-31 בדצמבר 1947 התקרבה "מאוריציוס" ל"קרבן גלויות". יוסף המבורגר השיב על שאלת האדמיראל, כי נתקבלה הוראת להיענות לדרישה לנסוע לקפריסין במישרון, וכי הוראה זו אכן תבוצע. את הסכמתו למסירת הפיקוד לידי הבריטים התנה בכמה תנאים: (א) האנגלים יעלו על האניות ללא קסדות ואלות; (ב) הארגון הפנימי של המעפילים יישאר ביד אנשי-ההגנה המעפילים; (ג) תינתן התחייבות בכתב, שלא ייעשה דבר, נגד חברי-העובדים האדמיראל הסכים מיד לשתי הדרישות הראשונות, וגם לדרישת השלישית נענה לאחר התייעצות קצרה. המסע נמשך רק חמישה ימים: המסע הקצר ביותר בתולדות ההעפלה. בדרך נולדה חמישה תינוקות.³⁶

ב-1 בינואר 1948 השליכו האניות עוגן בפאמאגוסטה, והמעפילים ירדו ללא התנגדות. כדי למנוע אנדרלמוסיה, נסלו המלחים גם את ארגון ההורדה על עצמם, ובכך חרגו מן-המסורת שלא לשתף פעולה עם האויב. הבריטים גילו יחס קוראטי למדי, ולא חיפשו בכליהם של המעפילים כל עוד היו אלה על סיפון האניות. החיפוש נערה עם הכניסה למחנות, וכך ניצל מעט הרכוש של המעפילים מביזה ומאבדן. שלושה מאנשי-הצוות, מלווה אחד ושני מתנדבים אמריקאים וזוהו על-ידי אנשי הכולטת הבריטית כמשתתפים בהפלגתה של "יציאת אירופה תש"ז" ונלקחו לחקירה. לאחר שהוכו מכות נמרצות, שותקרו, מיבצע הנרדפת של יותר מ-15,000 מעפילים וקליטתם במחנות נמשך 82 שעות, רצופות, עשרות שלוחים ומאות עוזרים מקרב יושבי המחנות עמלו ללא הפוגה בגשם שוטף כדי לסייע לאלפי המעפילים החדשים להתמקם במחנות-האוהלים, החדשים שהוקמו: מתנה 69 ליד מתנה 70 במחנות-החורף, ומתנה 63 במחנות-הקיץ. בן-לילה הוכפל מספר יושבי המחנות ושונה אופיית הדימוגראפי של אוכלוסייתם.

מיטות בסך-הכול. מבין המעפילים שבכל אניה נבחרו 24 דופאים ו-40 אחיות מוסמכות לטיפול בענייני-בריאות.³⁷ על מלאכת-ההתקנה, שהתנהלה בפיקוחו של נדע שוהט, הופקד בכל שעות היממה משמר של 45 איש. מפקד המיבצע כולו היה יוסף המבורגר (לימים הראל), מפקד "כנסת ישראל" ו"יציאת אירופה תש"ז", ולידו ניסן לויטן, מפקד "פאן יורק", ורב ליפשיץ (לימים מגן) המכונה "ברציק", מפקד "פאן קרנסט". בכל אניה היה גם רב-חובל, שהיה אחראי לצד המקצועי: ב"פאן יורק" – גד הילב ולידו רב-חובל ספרדי, וב"פאן קרנסט" – יצחק אהרונוביץ המכונה "אייק", רב-החובל של "יציאת אירופה תש"ז", ולידו רב-חובל איטלקי. מלוו "פאן יורק" היו נמרוד אשל, יואש ציאטו (לימים צידון), אפרים צוקר, עקיבא אופנבר, שאול אהרונוב והאלחוטאים ראובן אורנשטיין (לימים אורן) המכונה "ישש" ומלכה רופא. מלוו "פאן קרנסט" היו אליעזר רוש (לימים ערמון) המכונה "הגיי", זלמן ניסן, מיכאל פרי, גרישה שיינקמן המכונה "אלישע", אברהם מאור, אברהם פרדקין, בצלאל פלדמן, גדע שחוט והאלחוטאי גד ליפשיץ. כן היו על כל אניה כמה מתנדבים יהודים מארצות-הברית.

מלאכת הרכיב של המעפילים והסעתם לנמל-ההפלגה היתה רבת-היקף.³⁸ משא-ומתן מדיני, שנסתייע בשלמונים, הבטיח מבעוד מועד זכות-יציאה ליהודים, שחדור המעפילים הצעירים מחובת הצבא ופטור מן התקנות שהגבילו את כמות המטען שהיה מותר להוציא מן הארץ. חלוקת המקומות בין התנועות, והמפלגות לא היתה מלווה מתח רב, שכן מספרם הרב של המקומות היה עשוי לספק את כל התנועות. לעומת זה היה לחץ גדול של יהודים סתם, ואכן, רבים ממעפילי "הפאנים" היו יהודים פשוטים ומשפחותיהם, שויתקם המפלגתיות היתה דופפת ביותר. על הסעת המעפילים לנמל-ההפלגה ניצח איש הפלמ"ח דודיק יעקב סלומון, רומניה חולקה לתשעה אזורים, ומכל איזור יצאה רכבת מיוחדת בת 38 קרונות. בכל רכבת נסעו 1,400–1,800 איש. מאורגנים במחלקות, ובראש כל רכבת מפקד מארץ-ישראל וסגן מקומי נעשה מאמץ גדול למנוע הצטרפות אנשים שלא אושרה עלייתם, והתוודו כ-1,500 יהודים שביקשו להסתגל לרכבות. אף-על-פי-כן הצליחו כ-400 איש לעלות על האניות ללא אישור. נוסף על המעפילים מרומניה יצאו כ-400 עולים מבולגריה, ובסך-הכול הפליגו 15,169 מעפילים, מהם 7,557 על "פאן יורק" ו-7,612 על "פאן קרנסט".³⁹

ב-24 בדצמבר 1947 הגיעו אלפי המעפילים לנמל בורגאס שבבולגריה. ב-27 בדצמבר 1947 הפליגה תחילה "פאן יורק", ומיד אחריהו, במרחק של כ-300 מ' בלבד, יצאה "פאן קרנסט". במשך כעשר שעות שטו האניות בשדה-מוקשים שלאורך החוף הבולגרי, דרך מעבר שרותבו-מיל ימי-אחד בלבד. עקיבא לוינסקי, שיצא במיוחד לשם

33. עדויות בעל-פה של יוסף המבורגר ושל דב ליפשיץ (את"ה, תיק 14/277).

34. עדותו בעל-פה של יוסף המבורגר (שם, שם).

35. לפי דיווחו של גרישה שיינקמן מ-7 בינואר 1948, נכנסו למחנות 15,235 מעפילים (את"ה, תיק 14/275).

36. על תולדות "הפאנים" ראה, נוסף על תיקי הספינות (לעיל, הערה 30): J. & D. Kimche, *The Secret Roads – The Illegal Migration of a People*, London, Sacker & Warburg, 1954, pp. 193–212; ס' תולדות ההגנה ג, חלק שני, עמ' 1181–1187; בראגנסקי (לעיל, הערה 28), עמ' 405–419; אי"י תבין, החזית השנייה – הארגון הצבאי הלאומי בארצות אירופה, 1946–1948, תל-אביב, הוצאת "יו"ל, תשל"ג, עמ' 155–157; מ' נאור, ההעפלה, 1934–1948, הוצאת משרד הביטחון, עמ' 122–130; י' קלארמן, "האמת על ארגון ההעפלה התמונית מרומניה – שני הפאנים", האומה, מאי 1971, עמ' 233–243.

לארצותיהם או לכל יעד אשר יבקשו⁴¹ ואכן, כמעט כל הצוות המקצועי נשאר על האניות, לרבות יצחק אהרונוביץ, גד ליפשיץ, גד הילב ודוד סלומון, שהופיעו בתור רבי-חובלים ונציגי Adrian Society Maritime, בעלי האניות. המלווים האחרים הצטרפו למעפילים במחנות, וב-10 ביאנואר 1948 הוצאו משם — יחד עם שישה מעפילים ושלושה אנשי-צוות אמריקאים שהפליגו ב"ציאת אירופה תשי"ז" — בסירת-הדיג הקטנה "נשר", בפיקודו של דוד מימון המכונה "סנפיר"⁴². הימאים הזרים, שקצו בחיי הבטלה בקפריסין וביקשו לשוב לעיסוקיהם, פתחו בשביתה ודרשו העלאת משכורת. כעבור שלושה חודשים, עם קבלת תעודותיהם מארצותיהם, שוחררו ברובם. אחדים מהם הוסיפו לשרת על ספינות-מעפילים, בעיקר בימי העלייה הגדולה של יוני-יולי 1948.

ב-7 ביאנואר 1948 הורו השלטונות הבריטיים בקפריסין לרבי-חובלים של האניות להפליג לבוגאז, כ-16 ק"מ מצפון לפאמאגוסטה; תחילה נעצרו האניות מאמתלה שתעודותיהן אינן בסדר, אך באמצע יאנואר הגיע מן הארץ עורך-דין מטעם חפרת האניות, והחלה התדיינות משפטית עם השלטונות הבריטיים בקפריסין על גורל האניות (על התדיינות זו, שנמשכה יותר מחצי שנה, ראה להלן, שער שלישי, פרק עשירי, סעיף 7: 2).

דו"ח-הביניים של בטחון-השדה הבריטי מ-8 ביאנואר 1948 אינו מכיל פרטים מקוריים או מעניינים על הורדת מעפילי "עצמאות" ו"קבוצת גליות" בקפריסין, על-אף אריכותו.⁴³ מחברי המיסמך מעלים על נס את הארגון הטוב של המיבצע ומציינים, כי המעפילים לא גילו יחס ערץ. בעת כתיבת הדו"ח עדיין לא נבדקו התעודות שנלקחו. מכליהם של המעפילים בעת החיפוש עם הכניסה למחנות, ועל-כן אין התייחסות לסוכנים "קומוניסטיים" שהחזרו, כביכול, לשורות המעפילים, אף-על-פי-כן הודיעה סוכנות-ריוטרס-3 ב-3 ביאנואר 1948, שדובר מיניסטרו-החוץ הבריטי הנדיע רשמית, כי "בריטניה הסבה את תשומת-לבה של ממשלת ארצות-הברית להוכחות, שחלק מ-15 אלף המעפילים של ה"פאנים" הם קומוניסטים."⁴⁴ דובר הסוכנות היהודית יצא חוצץ נגד קביעה זו והגיש, כי בימי מלחמת-העולם השנייה שירתו יהודים רבים בצבא האדום, ובכך עשו שירות גדול. למאמץ-המלחמה של בעלות-הברית. כן קבע, שיהודים רבים החזיקו. כריטיס-חבר של המפלגה הקומוניסטית. מטעמים מעשיים בלבד. ברם, הסיפור על הימצאותם של קומוניסטים בקרב המעפילים עשה לו כנפיים בעתונות בארצות-הברית (וראה לעיל, הערה 18).

אגב, ב-1 ביאנואר 1948, היום שבו עגנו ה"פאנים" בחוף פאמאגוסטה, עלה בידי איש הפלמ"ח דויד מימון להנחית בחוף נהריה את 537 המעפילים שעל ספינת-המעפילים "אומות מאוחדות" — הספינה השלישית שהצליחה להערים על הבריטים מאז פתיחת המחנות בקפריסין. יש הגורסים, כי הבריטים העלימו עין ממנה במתכוון, כפיצוי-מה על שמעפילי ה"פאנים" נכנעו ללא התנגדות — מעין הסכם ג'נטלמני בין האנגלים למונים על ההעפלה.⁴⁵

תגובת העתונות בקפריסין היתה מעורבת. הפעם נשמעו גם הסתייגויות מפורשות מהצפת מחנות קפריסין במעפילים ממזרח אירופה. ב-3 ביאנואר 1948 טען *The Cypriot* במאמר ראשי:

פשע הוא לפתוח המונים לעוזב חיים סדירים ולהביא עליהם סבל מיותר, שהרי הפעם המדובר רק בחוסר-סבלנות של היהודים, ולא בפחד מפני נאצים.⁴⁶

כותב המאמר קבע, שהבאת אלפי פליטים גוספים למחנות תמיט שואה על כלכלת האי, ולכן תבע מן הסוכנות היהודית ומן הג'וינט ליטול את מלוא האחריות ולשאת במעמסה הכספית המתחייבת מכן.

במכתב מ-2 ביאנואר 1948 הבטיח המושל הבריטי של פאמאגוסטה לרבי-חובלים של האניות, שלא יאונה כל רע לצוותי האניות בשל חלקם במיבצע; אנשי-הצוות היהודים שאמרו לעלות לארץ-ישראל יוכלו להצטרף למעפילים שבמחנות, ואילו הקלחים המקצועיים שאינם יהודים לא ייעצרו, וייעשו כל המאמצים להחזירם

37 את"ה, תיק 14/275.

38 המשקיף מ-4 ביאנואר 1948.

39 ס' חולדות ההגנה, ג, חלק שני, עמ' 1190.

40 מצוטט כאן מתוך את"ה, תיק 14/139.

41 את"ה, תיק 14/276.

42 אחרי יולי 1948, עם החמסקה המוחלטת של העלייה הליגאלית ממחנות קפריסין, קיימו

סירות הפליים מעין קר-שירות כמעט קבוע והבריות 407 מעפילים מקפריסין ב-3

הפלגות (וראה להלן, שער שלישי, פרק שישי, סעיף ג: 3).